

Svatební klíče z Litomyšlska. Svatební obřad jako přechodový rituál

“Wedding Keys” from the Litomyšl Region. The Wedding Ceremony as a Rite of Passage

Mgr. Hana Klimešová

Regionální muzeum v Litomyšli, Jiráskova 9, 570 01 Litomyšl,

CZECH REPUBLIC

klimesova@rml.cz

ORCID: 0009-0009-3704-1205

Abstract

One of the most important moments in life was traditionally the wedding, as also reflected in the Litomyšl region during the 19th century. Weddings had their own rules and magical objects – traditional costumes (wedding guests often wore clothes that were no longer commonly worn, such as a long, light-coloured, blue-embroidered coat for the groom), ceremonial pastries (especially wedding cake), and a wedding key (a bouquet made of wood and fabric flowers, with wooden figures or symbolic animals, placed in a glass bottle). The study focuses on bouquets from the Litomyšl region, which are unique and only one of which was previously known. The study presents two more and explains their meaning and use.

Key words

Wedding – folk tradition – Czech Republic (Litomyšl region) – wedding customs and objects

Jedním z nejdůležitějších životních okamžiků bývala v minulosti svatba.¹ Nejinak tomu bylo i během 19. století, které budeme v souvislosti s vývojem používání

1 Ceremoniál spojující náboženské, magické a právní úkony. Řada z nich byla a je společná pro celou Evropu, navazuje na římské, řecké a starokřesťanské úkony. Svatba vždy podléhala regionálním zvyklostem a postupem času se proměňovala a zjednodušovala. Více ke svatebním zvyklostem viz také literatura: ADÁMEK, Karel Václav: *Lid na Hlínecku*. Praha: Archeologická komise při České akademii, 1900; BAHENSKÝ, František a kol.: *Velké dějiny země Koruny české*. Tematická řada. *Lidová kultura*. Praha: Paseka, 2014; BARTOŠ, František: *Moravská svatba*. Praha: F. Šimáček, 1892; NOVÁKOVÁ, Teréza: *Lidové zvyky na venkovských městech v létech sedmdesátých*. *Národopisný věstník československý* III, 1908, s. 145–156; PAVELKA, Josef Julius: *Horácká svatba*. Brno: Občanská tiskárna, 1926; ŠIMEK, Josef: *Venkovská svatba na Litomyšlsku r. 1860*. *Český lid* 30, 1930, s. 209–210; VYKOUKAL, František Vladimír: *Česká svatba*. Praha: Jos. R. Vilímek, 1897; ZÍBRT, Čeněk: *Staročeská svatba*. *Národopisná scéna*. Praha: Besední pořady, 1929.

svatebního klíče na Litomyšlsku sledovat. Jedině sňatkem bylo možné zajistit legální následníky pro rod a dědice majetku. Bez svatebního obřadu nebylo myslitelné, že by otec umožnil synovi samostatně hospodařit, natož aby mu předal statek. Dívka zase do svatby byla jen dcerou, nemohla zasahovat matce do chodu domácnosti, jen plnila povinnosti. Na roli hospodyně a hospodáře byli mladí připravováni od dětství a svatba pro ně byla začátkem nového života, kdy o sobě mohli rozhodovat sami po boku partnera. Tím byl mnohdy rodiči vybraný protějšek, často díky dohazovači, protože roli hrálo náboženské vyznání a majetek obou rodin. Kam se dcera přivdá, bylo stejně důležité jako to, jak velké věno nevěsta dostane. Svatby se však uzavíraly také z lásky, zvláště pokud majetkový rozdíl nebyl příliš velký. Nutné bylo až do roku 1848 povolení vrchnosti, která regulovala svatby především chudých nemajetných lidí.

Pořádání svateb mělo svá pravidla, která se přizpůsobovala místním zvyklostem. V 19. století pomáhaly dodržovat pořádek vydávané příručky pro pořádání svateb,² kde účastníci našli sepsaná provolání a řeči k jednotlivým příležitostem, od námluv až po odvoz výbavy nevěsty do domu ženicha. Tradičním obdobím pro pořádání svatebního veselí bylo na podzim kolem svaté Kateřiny nebo o masopustu. Šlo tedy o období, kdy ustaly zemědělské práce a zároveň bylo možné se veselit před delšími obdobími půstu před Vánoci nebo Velikonocemi. Dnes tradovaná pověra, že se svatby nemají konat v máji, v 19. století také ještě neplatila. Ne příliš vhodné byly letní měsíce, kdy bylo nejvíce práce na polích. V bohatších rodinách svatby trvaly až pět dní, v chudších tři dny.

Specifické byly pokrmy související se svatbou. Nejdůležitější bylo obřadní pečivo, zvláště svatební koláč, s množstvím napíchaného drobného pečiva mající magickou funkci. Nesměla chybět polévka, koláče a velký význam měla také kaše. Bohaté svatby bývaly i s masitými chody. Jedlo se ze společných mís vlastní lžící, pilo se ze džbánů, karaf nebo malovaných prýsek, často ke svatbě speciálně vyzdobených.

Oděvu byl také přikládán velký význam. Šlo o jistý anachronismus, protože svatebčané často oblékali na svatbu oděv, který už byl v průběhu 19. století odkládán a běžně se nenosil.

Litomyšlsko, nacházející se na pomezí Čech a Moravy, bylo z hlediska dodržování lidových tradic v mnohém důslednější než jiné regiony. Uchovaly se zde tedy až do poloviny 19. století zvyklosti, od kterých se v bohatších krajích již upouštělo, stejně jako lidový oděv se dochoval v archaické podobě ještě s renesančními prvky. Svatebčané zde ještě sháněli dlouhý světlý, modře vyšíváný

2 *Povinnosti družbow, alebo zwáčow pri swadbách*. Budapešť: Kolomann Rózs a jeho manželka, 1897; VAVÁK, František Jan: *Řeči na swadebnj služby, wůbec wydané pro družby a pro sslechetrné mládence*. Litomyšl: Fr. Berger, 1765 a 1848.

kabát alespoň pro *ženicha*, *družbu* a *starosvatbí*. *Starosvatbí* a jiné významné ženy obřadu nosily ještě loubek³ k čepení a sukni mezulánku.

Během druhé poloviny 19. století ale tradice vzaly rychle za své, jak co se krojů týkalo, tak i lidových zvyků. A díky spisovatelce Teréze Novákové, žijící od roku 1876 v Litomyšli, se nám dochovaly zprávy o řadě z nich. Výsledky své terénní práce publikovala v odborných článcích v *Českém lidu* a zapracovávala je také do beletrie. U odposlechnutých příběhů jen měnila jména, ale přepisovala je i s místním nářečím.

Právě podoba svatebního veselí na Litomyšlsku je jednou z událostí, která se dochovala díky terénním výzkumům Novákové. Dodnes všechny publikace popisující svatební obřady citují její práci.⁴ Litomyšlským specifikem svatebního ceremoniálu byly nejen výše zmíněné zvyklosti, ale i pojmenování *starosvatky* a zvláště pak podoba tzv. *svatebního klíče*.

Svatební ceremoniáli

Svatebním obřadům předcházely *námluvy* a *domlouvání věna* mezi rodiči. Na námluvy zpravidla chodil ženich s rodiči, jako svatební obřadník sloužil *družba*, jehož úlohou bylo řídit celý průběh. V minulosti byl k ruce ještě *plampač* (jinde zvaný také *tlampač*), jehož hlavní rolí bylo dohazování partnerů. Měl přehled, v jaké vsi je kolik a jak starých potencionálních nevěst a ženichů, znal jejich postavení, pověst i příbuzné, uměl tak na obou stranách informovat rodiče k jejich spokojenosti. Právě role *plampače* je jednou z prvních, která z obřadu namlouvání během první poloviny 19. století mizí a splývá s *družbou*.

Když byla svatba dojednána a proběhly ohlášky v kostele, následovaly přípravy svatby samotné. A opět měla zavedený průběh, který se dodržoval.⁵ Obřad v kostele se konal nejčastěji v úterý dopoledne. Během svatby měl nejdůležitější roli *družba* a kdysi také *starosvata* a *starosvatka*. Mužská role *starosvaty* mizí z obřadů už během první poloviny 19. století (stejně jako postava *plampače*) a jeho obřadní povinnosti přechází na *družbu*.

Ženská varianta se ale na Litomyšlsku objevuje ještě ve druhé polovině 19. století. *Svatbí*, *starosvatka*, *starosvatbí*, zde zvaná *stará svatbí* nebo *stará svarde*, měla k ruce ještě *družičku*. *Svarde* pocházela většinou ze strany nevěsty, šlo o vdanou ctěnou ženu, často křestní kmotru, jejíž úlohou bylo přispět na hostinu surovinami i finančně a postarat se o svatební klíč a čepce pro nevěstu. Musela být tedy i poměrně zámožná. Během průvodu obdarovávala žebračky

3 Loubek byla unikátní součást litomyšlského kroje vdaných žen. Kovová obroučka připomínající členku, jejíž konce sahaly až na líce ženy a byly roztepané do podoby ozdobné růžice, někdy se vsazeným sklíčkem. Loubek přidržoval na hlavě čepce.

4 NOVÁKOVÁ, Teréza: O rozličném nádobí a náradí na Litomyšlsku. *Český lid* 2, 1893, s. 391–402.

5 Více viz NAVRÁTILOVÁ, Alexandra: *Namlouvání, láska a svatba v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2012.

drobnými mincemi a přihlížející koláči a pálenkou, kterou nalévala z malovaných prysěk. Zastávala roli matky, nevěsta v ní měla oporu.⁶ Výsadním právem *svarbí* bylo *čepení* nevěsty. Uvádění nevěsty pod čepec a s ním i role *staré svarde* definitivně končí na konci 19. století i na Litomyšlsku. Z obřadních svatebních rolí se tak nakonec i zde udržela pouze *družička a družba*.

Povinnosti *staré svarde* popisuje ve své povídce *Z ráno před stavbou*⁷ na několika místech Teréza Nováková. Ač jde o beletristické zpracování, díky její práci v terénu a odborným článkům víme, že jde o líčení opírající se o skutečnost: „*Měla tudíž panímáma Blažková již ode dne, kdy spolu s mužem byla od prvního mládence pěkným veršovaným vínem na svatbu pozvána, naháňku, aby se před starosvarbími a ostatními svatebčany nezahodila, nýbrž ve všem jak se patří se postavila. Husu vykrmila pěknou a spolu s několika kohoutky, hručkami másla a ošatkou vajec do statku poslala; pro kytku – klíč – byl pan-táta ve městě, přivezl tuze onaký, stojí v prysce malované na komoře; renčnick křížovej taky si připravila, aby měla, až budou vybírat na kolíbku, i nastávala pouze starost o úbor svatební.*“⁸ Líčení pokračuje odjezdem nevěsty a ženicha od rodičů do kostela. Zajímavé je, že mezi obřadníky jsou hned tři *starosvatbí*, protože snoubenci byli z bohatých rodin a nacházelo se zde více žen, které bylo třeba uctít i odpovídajícím postavením: „*Užřela Máňa i matku, Podskalskou i Horačku, všecky skoro stejně ustrojené, a za nimi na stole stály kytky v pryskách, samý panáček, dracoun, pozlátka a flíček. Nevěsta se Máni tuze líbila; nad pentlíkem měla nesčíslných skládanek a při nich fábory všech barev, nad skládankami v týle věneček bylo znát, že je bohatá. Toť, ono to bylo nastrojeno všecko, i ti mužští byli košatí, měli na sobě čtvero, a když do vozu a na koně se sedalo, bylo to samý fábor růžový a červený, samé zrcadýlko a samá rozmarýna. Holka ještě viděla, jak svatebčané do vozu sedají: do prvního ženich s družbou a přáteli, do druhého nevěsta se starou svarde a družicemi, pak zase dvě starosvatbí, ostatní přátelstvo a hosté. Mánina matka i Podskalská a Horačka měly v pryskách kořalku růžovou, nalévaly po cestě do kalíšků a z ošatek házely koláče divákům.*“⁹

Svatební klíč z Litomyšlska

Co nás ale ze svatebního průvodu tentokrát zajímá nejvíc, je *stavební kytice* zvaná na Litomyšlsku také *svatební klíč*. Nováková ve výše uvedené povídce popisuje *klíč*, který sama zachránila v terénu pro sbírky Zemského muzea, budoucího

6 Matka nevěsty se svatebního průvodu a obřadu v kostele zpravidla neúčastňovala, chystala doma hostinu.

7 NOVÁKOVÁ, Teréza: *Z ráno před svatbou*. In: *Kalendář paní a dívek českých na rok*. Praha: nákl. F. B. Batovce 10, 1897, s. 93–110.

8 Tamtéž, s. 95.

9 Tamtéž, s. 109.

Národopisného muzea Národního muzea.¹⁰ Ze dřeva vyřezávaný sloupek zdobený figurkami a květinami plnil podobnou magickou roli jako velký *svatební koláč*. Také koláč byl doplněn figurami a nesený v průvodu. Tyto symboly lásky a budoucího života měly mladému páru zajistit plodnost a požehnat ho četným potomstvem. Kytice byla umístěna ve skleněné láhvi, které se říkalo *svatební klíč*, a název se přenášel i na kytici jako takovou.¹¹ Podoba se zřejmě vždy trochu lišila. Hlavní výzdobou dochované kytice v Národopisném muzeu NM jsou postavy *ženicha*, *nevěsty*, *družby* či *plampače* a *muž s miminkem* (Novákovou nazývaný *paňáca*). Trochu překvapivě zde chybí *stará svarde*, snad proto, že kytici sama zařizovala. Podrobný popis kytice sepsala opět Teréza Nováková: „*Na dřevěné, okrouhlé, zeleně natřené podlážce, průměru 28 cm, která ozdobena jest kolem červenou vysekávanou pod linkou, zbudován jest stánek o čtyřech výklencích, v nichž umístěny figurky. V jednom výklenku jest nevěsta oblečena v bílé šaty s ozdobou růžovou a dracounovou, na hlavě má věnec, v ruce kytku. Ve výklenku druhém jest mužská podoba, nejspíše ženich, oděn jest totiž v úzkých nohavicích a turbanu, dýmku krátkou má v ústech, v ruce drží hůl ověncenou. Ve třetím jest figura podobná, vedle ní z každé strany jsou stopy menších figur, představuje muž ten asi plampače či družbu. Ve výklenku čtvrtém jest muž paňáca, který chová děcko v peřině, vedle něho též stopy nožek, snad malých dětí.*

Obr. 1. *Svatební klíč s nevěstou z Kamenného Sedliště darovaný T. Novákovou do sbírky Národopisného muzea v Praze. Národní muzeum, inv. č. H4-26222, současný stav. Foto O. Tlapáková.*

10 Národní muzeum (dále jen NM), Národopisné muzeum, inv. č. H4-26222.

11 Viz akvarelové zobrazení svatebního průvodu na Litomyšlsku, Regionální muzeum v Litomyšli (dále jen RML), inv. č. 20A-208 až 20A-214. Zajímavé také je, že T. Nováková píše o prysce, ve skutečnosti šlo ale vždy o karafu, jak dokládají četné příklady z muzejních sbírek. Prysky byly menší a měly úzká hrdla, do kterých by se kytice nedala vsadit. Docházelo tedy k záměně pojmenování.

Ob. 2. Svatební klíč s „paňácou“ a s miminkem z Kamenného Sedliště darovaný T. Novákovou do sbírky Národopisného muzea v Praze. Národní muzeum, inv. č. H4-26222, současný stav. Foto O. Tlapáková.

Kolem výklenků zeleně a červeně vylepených vine se kvítí drobné z barevného papíru, látek a pozlátka chřestícího. Střecha stánku všeska je pokryta květinami, velkými to růžemi. Uprostřed zvedá se kytka též z drobného kvítí urobená a z ní zase na podstavci zeleném pták čáp s dětátkem v červeném zobáku. Podobné drobné kytky, čtyři, pnou se na zelených tyčinkách nad každým výklenkem a obklopeny jsou bubínky či pouzdrý zlatými (pozlátkem polepenými). Kolem střední kytice s čápem houpe se veliká červená koruna v objemu lidské hlavy, koruna jest o devíti bodech, hojně na bodech i kolem vyzdobena perlami, upevněna jest na několika drátech. Dřevěná podlážka opatřena jest hůlkou, kterou zastrkovala se kytice do baněk a lahví. Kytice i s hůlkou má výšku 80 cm, průměr nahoře 41 cm, dole 28 cm, obvod 80 cm. Jak z popisu zřejmo, činí kytice dojem spíše nějakých pestrých jesliček než daru květinového, což podporováno

také tím, že bylo lze v baňce nebo láhvi ji otáčeti. Způsobovala svými jednotlivostmi, čápem, dětátkem, paňácou zajisté o svatbě nekonečný smích a škádlení. Z ní zase seznáváme, že u našich vesničanů svatba, sňatek byl uzavírán pro zachování a vychování příštího pokolení, že manželství bez dětí zdálo se lidu zcela bezúčelné. Veliká koruna, která nad kyticí se houpe, mimoděk připomíná nám ruské koruny, jež nad snoubenci o sňatku bývají drženy.¹²

Popisovaná svatební kytice je krajovou obdobou zelených svatebních stromků, které byly ozdobeny pentlemi a cukrovím a podle etnografů jde o prvek staroslovanské svatby.¹³ Na Hané se svatební stromky (kytice) objevovaly vedle

12 NOVÁKOVÁ, Teréza: O rozličném nádobí a nářadí na Litomyšlsku, c. d., s. 401.

13 BROUČEK, Stanislav - JERÁBEK, Richard (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 3. sv. Praha: Mladá fronta 2007, s. 1002.

svatebních koláčů ještě v 19. století.¹⁴ V některých krajích se ale jejich význam lišil.¹⁵ Na Slovensku je jeden exemplář svatebního stromku zachován ve sbírkách Slovenského národního múzea v Martine. Má dřevěnou základnu s vyřezávanou postavou jezdce na koni, po stranách s držáky pro svíce a na vrcholu zdobenou větvičkou. Na hraně základny je datace 1862, výška dřevěné části je 44,5 cm, výška větvičky 100 cm.¹⁶ Podle sdělení slovenských kolegů se ale svatební stromek ve svatebních průvodech objevoval ještě v 60. letech 20. století; na fotografii je zachycen v 50. letech 20. století.¹⁷

Kytici z Litomyšlska se Teréze Novákové podařilo najít v Kamenných Sedlištích u Budislavi. I pro ni to byl velký zážitek, protože během dvaceti let, co se po okolních vsích pohybovala, šlo o jedinou nalezenou: „Máme před sebou exemplář svatební kytice, jediný, který po všeka léta sbírání po krajíně litomyšlské podařilo se nám nalézt. Jest nejméně 60–70 let stará, pochází od nebožky paňmámy Horákovy

Obr. 3. Svatební stromek z r. 1862. Slovenské národné múzeum v Martine, oddelenie etnografických a historických zbierok, ev. č. E-11818, současný stav. Foto © Slovenské národné múzeum v Martine.

14 Např. NM, Historické muzeum, inv. č. OAE_n362, inv. č. OAE_n5229, inv. č. OAE_n1240, inv. č. OAE_n5677, inv. č. S7-0-316, inv. č. OAE_n16255 atd.

15 Na Břeclavsku se zdobil vršek borovice nebo jedle pentlemi a cukrovím, zasadil se ráno před svatbou do zahrádky, odtud jej vezli do kostela na voze nevěstině. Při hostině stál na stole v koutě, a když šla nevěsta domů, teprve družba otřepal cukroví dětem. Na Strážnicku byl za svatební strom hlohový prut ozdobený ovocem, pečivem a smaženinami. Viz BARTOŠ, František: *Moravská svatba*. Praha: F. Šimáček, 1892, s. 41.

16 Slovenské národné múzeum v Martine, Oddelenie etnografických a historických zbierok, evid. č. E-11818.

17 V *Encyklopédii ľudovej kultúry Slovenska 2* (1995, s. 204) byl stromek zdobený také jablky a připomínal překonání dědičného hříchu lidstva. Viz *Strom života*. Dostupné z: www.ludovakultura.sk/polozka-encyklopedie/strom-zivota (cit. 7. 7. 2025).

Obr. 4. Kopie svatebního klíče od řezbáře Vorla vyrobená podle originálu ve sbírce Národního muzea. Regionální muzeum v Litomyšli, inv. č. 21C-119. Foto J. Motyčková, 2005.

na Kam. Sedlišťích, která velice často za starou „svarde“ brána byla a za té příležitosti kytice užívala. Je již mnoho let mrtva, syn její sám jest nyní starcem bělovlasým, více než šedesátiletým...“¹⁸

Nováková ještě zažila svatební průvod, kde nabízeli připitek z prysky, ale ani tento průvod už svatební klíč neměl: „Ve vesnicích kolem Litomyšle, které známe, zašlo užívání kytice o svatbách zcela, ve Střenicích¹⁹ prý dávají si dělati ještě alespoň svatební koláč. Jistá občanka z Kutřína vypravovala nám, že v Miřetíně a České Rybné okres skutečský dosud vesničané kytice z pozlátka, květin umělých a panáčků před svatbami nosí a tam že je i zhotovují. Na kolik ještě teď zpráva ta jest pravdivá, ovšem nevíme. Asi před šesti lety²⁰ potkali jsme na Borku (v Budislavi) svatební průvod, ona nevěsta ubírá se v domov ženichův, tu stará žena, patrně stará svatbí z ozdobných lahví nalávala nám „kořauky“ na připítí leč kytice v průvodu již nebylo. Vůbec zmizelo ze svatebních obyčejů již mnoho rázovitého: rozvazování ručníku družbovi, modlitba nevěsty v úkrytu, čepení šatou a loubkem atd. Bude-li kultura městská, všesvětová, i na dále nivelisovati rázovitý kout Litomyšlska a Poličska, jak činí od 40 až 50 let, nalezneme

18 NOVÁKOVÁ, Teréza: O rozličném nádobí a nářadí na Litomyšlsku, c. d., s. 399.

19 Obec Trstěnice.

20 V r. 1887.

*projevy ducha lidového leda v záznamech šťastných sběratelů, výrobky jeho prostého umění, nádobí, nářadí a kroj leda ve sbírkách musejních.*²¹

Svatební kytice z Kamenného Sedliště byla v roce 1895 už jako sbírkový předmět Zemského muzea vystavena ve východočeské chalupě na Národopisné výstavě československé v Praze.²² Nyní ji najdete v expozici pražského Národopisného muzea v Letohrádku Kinských.

Ani litomyšlští muzejníci prý žádou jinou dochovanou kyticí pro své sbírky nenašli, proto si pro potřeby muzea nechali udělat kopii.²³ Už v roce 1894, tedy o rok dříve než originál, byla tato kopie vystavena na Národopisné a průmyslové výstavě v Litomyšli. Jejím autorem byl místní hračkař Vorel.²⁴ Jen pro zajímavost, Vorel byl také autorem betlému pro litomyšlský kostel Povýšení sv. Kříže, který se jako jeden z mála vyřezávaných v Litomyšli dochoval a je dnes také ve sbírkách muzea.²⁵

Teréza Nováková svůj článek v Českém lidu v roce 1893 doprovdila i fotografiemi kytice od litomyšlského fotografa Čeňka Polnického. Při jejich srovnání s aktuální podobou originální kytice v Národním muzeu vidíme, že kytice časem značně utrpěla. O moc lépe na tom není ani její

Obr. 5. Fotografie zveřejněná s článkem T. Novákové o svatebním klíči v Českém lidu 1893. Foto Č. Polnický.

21 NOVÁKOVÁ, Teréza: O rozličném nádobí a nářadí na Litomyšlsku, c. d., s. 401–402.

22 Národopisná výstava československá v Praze 1895. Praha: J. Otto, 1896, s. 132.

23 SVOBODA, Rudolf: Průvodce po národopisném oddělení Národopisné a průmyslové výstavy v Litomyšli, konané ve dnech 15. – 20. července 1894. Spolu národopisná črta okresu litomyšlského. Litomyšl: Okresní národopisný odbor, 1894, s. 19.

24 Tamtéž, s. 13.

25 RML, inv. č. 20E-7.

Obr. 6. Postava baviče na svatbě s druhotně dodaným žebříkem namísto miminka. Regionální muzeum v Litomyšli, inv. č. 21C-119. Foto J. Motyčková, 2005.

věsta. Družba a ženich jsou si natolik podobní, že nelze rozeznat, který z nich je který. Popisovanou ověnčenou hůl na kopii kytice zřejmě neměl ani jeden z nich, oba mají v jedné ruce fajfku a druhou ruku v bok. Autor kopie řezbář Vorel zcela jistě provedl vlastní úpravy, vidíme drobné rozdíly i jeho ne tak dokonalou zručnost. Menší popisované postavy na kytici zřejmě také nikdy nebyly, květinová

kopie.

Originální svatební kytice přišla o čápa s miminkem na vrcholu a o dvě ze čtyř postav. Respektive chybí i dvě menší postavy popisované Novákovou vedle družby. Na fotografii ve sbírkách Národního muzea u roku 1929 je kytice přitom ještě v dobrém stavu, chybí jen čáp.²⁶ V současné době není zřejmé, zda chybějící figury ke kytici jsou nebo nejsou dochované v depozitářích muzea.²⁷ Datace kurátorů Národního muzea také nezohledňuje informace, které Nováková ke sběru předmětu uvádí v roce 1893, tj. že je šedesát až sedmdesát let stará,²⁸ ale datují ji do druhé poloviny 19. století.

Kopie nacházející se v litomyšlském muzeu má sice všechny figury dochované, ale čáp na vrcholu má přelomený zobák. Je otázka, zda měl miminko, které známe z vyobrazení originálu. Na nejstarší dochované fotografii kopie z roku 1913 se nezdá, že by miminko v zobáku držel.²⁹ Nejzachovalejší ze všech postav je stejně jako na kytici originální ne-

26 NM, inv. č. OAE-n5677.

27 Podle sdělení kurátorky Mgr. Daniely Záveské povědomí o jejich existenci není. Email autorce článku z 31. března 2025.

28 NOVÁKOVÁ, Teréza: O rozličném nádobí a nářadí na Litomyšlsku, c. d., s. 399.

29 RML, inv. č. 22P-X16-4.

Obr. 7. Svatební průvod selské svatby z r. 1836 se zachycením postavy blázna jako posledního v průvodu. Regionální muzeum v Litomyšli, inv. č. 20A-210. Autor A. Andrlé podle F. Hlaváčka, 1894.

vyzdoba je na všech stranách stejná, svedená až k dolní podestě. Poslední je těžko pojmenovatelná postava s rolí baviče svatebčanů, původně s miminkem na ruce. Na fotografii z roku 2005 vidíme, že měl v ruce nesmyslně umístěný žebřík.³⁰ Nováková si s určením postav také nebyla jistá, muže pojmenovala „paňáca“. Jeho oblečení prozrazuje, že jeho rolí bylo obveselit hosty. Mohlo se jednat o dalšího *družbu*, *maškaru* nebo o postavu *blázna*, který se větších průvodů také účastnil.³¹

Nováková sice tuto postavu *blázna* nikde nezmiňuje, vidíme ji však na vyobrazení svatebního průvodu z Litomyšlska, pořízeného k roku 1836 u příležitosti korunovace Ferdinanda V. Dobrotivého.³² Součástí oslav bylo také vypravení ukázky svatebních průvodů z celých Čech, včetně vozů s výbavou nevěsty. Mnohé z nich byly vymalované a popsané. S postavou *šaška* se tak setkáváme třeba v průvodu z Chrudimska nebo Žatecka.³³

Na litomyšlském vyobrazení svatby vidíme *svatební klíče* dva: jeden vezou v kočáře taženém dvěma hnědáky dvě *družičky* a dvě *starosvatbí* při selské svatbě³⁴ a druhý dvě *starosvatbí* při chalupnické svatbě.³⁵ Starosvatbí jsou popisované jako „staré ženy“ a svatební kytice jako „svatební klíč“. Vidíme, že se ale jedná o jiné ztvárnění, než je dochovaný exemplář zachráněný Terézou Novákovou. Základna je mnohem širší, kulatá a jsou do ní zapíchané praporky a květiny. Každý

30 RML, fotodokumentace k inv. č. 20C-119. Žebřík dnes odstraněn.

31 NAVRÁTILOVÁ, Alexandra: *Namlouvání, láska a svatba v české lidové kultuře*, c. d., s. 238-239.

32 Originál od Františka Hlaváčka z r. 1836 je v Národním muzeu, v Regionálním muzeu v Litomyšli je opět jen kopie od Antonína Andrlé z r. 1894, inv. č. 20A-208 až 20A-214. Jednotlivé části zachycují selskou a chalupnickou svatbu a také převoz nevěstina věna.

33 ADÁMEK, Karel Václav: *Z pamětí korunování českých králův*. Třebíč - Praha: J. Lorenz, 1890, s. 118 a 120.

34 RML, inv. č. 20A-208.

35 RML, inv. č. 20A-211.

Obr. 8. Svatební průvod selské svatby z r. 1836. Detail s ženichem, družbou a kočářem s družičkami, starosvatbami a svatebním klíčem. Regionální muzeum v Litomyšli, inv. č. 20A-209. Autor A. Andrlé podle F. Hlaváčka, 1894.

je jiný, o přítomnosti obřadního pečiva nebo postav se můžeme jen dohadovat.

Když svatební průvod přijel z obřadu v kostele, začalo se hodovat. Nejčestnějším místem býval stůl ve svatém koutě, určený pro nejvzácnější hosty a nevěstu. Muži a ženy zpravidla jedli každý u svého stolu, s nevěstou mohl jíst i ženich, farář a starosvatbí, družičky či jiné významné osoby účastníci se hostiny. Nevěstinský stůl byl také určen pro svatební věnec a svatební kytici. Přinášely se na stůl opět za předepsaných zvyklostí, s úctou a za zpěvu písně: „Šel jest pán Bůh, šel do ráje, Adam za ním, poklekaje. Když do prostřed přicházeli, pravil pán Bůh k Adamovi: „Se všech stromů požívejte, s jednoho jen zanechtejte, Který stojí prostřed ráje, modrým kvítkem prokvétaje.“ Učinil se d’ábel hadem, podved Evu i s Adamem. Utrh jabko velmi prudce a podal je Evě v ruce. Eva vzala, okusila, s Adamem se rozdělila. „Jez, Adame, jez to jabko, což jest po něm velmi sladko!“ Tak se oba prohřešili, z ráje ven vyhnáni byli. Dal jim pán Bůh po motyce a poslal je na vinice. „Jděte, jděte a kopejte, chleba sobě dobývejte!“ Než se chleba dokopali, dost se oba naplakali. Tu máš, Evo, z tvého smíchu, teď jsme padli oba k hříchu atd. Zpívá se obyčejně při hodech svatebních, když před nevěstu na stůl postaví strom, kdež na způsob písní církevních slohami těmito se končí: Kriste pro tvé umučení dej nám hříchů odpuštění, Ať nás nežže věčný plamen, zachovej nás, Kriste. Amen.“³⁶

Po hostině se svatebním koláčem zatřáslo tak, aby figurka miminka nebo kořelky spadla nevěště do klína. Koláč se pak spravedlivě podělil mezi svatebčany.

36 Erben, Napěv. Katalog lidové písně. Projekt digitalizace sbírek lidové hudby. Dostupné z: <http://folksong.eu/word/1609> (cit. 24. 2. 2025).

Svatební kytice byla předmětem mnoha šprýmů a *stará svarde* se jí dokonce na oko snažila vydražit. Vždy si kytici ale nakonec odnesla domů a zpravidla ji použila pro další svatbu.

Svatební klíče z Poličska a Vysokomýtska

Přestože Teréza Nováková a lito-myšlští muzejníci na konci 19. století již mezi lidmi žádný svatební klíč nenašli, přeci jen se v regionu ještě ne jeden, ale hned dva dochovaly; jen typově jiné než ten z Kamenných Sedlišť.

Klíč z Poličska se nachází ve sbírce Městského muzea a galerie Polička.³⁷ Kytice je vsazena do karafy z čirého skla s rubínovou lazurou; jde o výrobek sklárny v Milovech, popř. v Lubné po roce 1850. Pokud byl někdy nápis ve štítku, nezachoval se. Karafa je určena jako *svatební klíč*.³⁸ Kytice má dřevěný barevně pojednaný soustružený střed, který přesně

zapadá do hrdla karafy. Do něho jsou navrtané drátky s látkovými květy různých tvarů a barev a mezi nimi na pružinkách ptáčky a kohouti. Všichni zlatení. Jeden velký kohout je na vrcholu, tři po obvodu.³⁹ Mezi nimi je šest menších letících holubic. Hedvábné stužky jsou již stejně jako květy vybledlé a rozpadají se. Na kytici se nenachází „panenka“ coby nevěsta jako na většině kytic, ale kohout a holubice. Kohout představuje v lidovém prostředí jeden z magických symbolů, má ochrannou funkci a také je symbolem plodnosti, protože zajišťuje svatebnímu páru potomstvo. Holubice bývá také symbolem plodnosti, lásky, oddanosti a věrnosti.

Obr. 9. Svatební klíč s kohoutky a ptáčky z poloviny 19. století. Městské muzeum a galerie Polička, inv. č. HS-684. Foto M. Sychra, 2025.

37 Městské muzeum a galerie Polička, inv. č. HS-684. Pod inventárním číslem je zapsána pouze karafa, o kytici se v evidenci dosud nic nepíše.

38 Na jiných karafách jsou dochované zlatené nápisy. Karafa je prasklá. Výška karafy je 23,5 cm, průměr 11 cm, karafa i s kyticí měří 62 cm na výšku.

39 Délka 10 cm, výška 8 cm.

Obr. 10. Zátíší Národopisná výstavka z r. 1894 vlevo se svatebním klíčem. Regionální muzeum Vysoké Mýto, inv. č. 22D-12735. Foto V. Votrubec (přefoto. deska č. I/454/74-75).

Ke svatebnímu klíči se bohužel nezachovaly žádné akviziční údaje. Připomíná ale svatební kytice, o nichž slyšela Nováková: „*Jistá občanka z Kutřína vypravovala nám, že v Miřetíně a České Rybné okres skutečský dosud vesničané kytice z pozlátka, květin umělých a panáčků před svatbami nosí a tam že je i zhotovují.*“⁴⁰

Díky fotografii amatérského fotografa Vratislava Votrubce datované 7. srpna 1894 s názvem *Národopisná výstavka* víme, že svatební klíč se nachází i ve sbírkách Krajského technického muzea ve Vysokém Mýtě.⁴¹ Tehdy byly karafa, kytice i panenka v instalaci použité dohromady, později se v muzejních sbírkách rozdělily do tří různých podsbírek a jejich funkce se na dlouho zapoměla.⁴² Všechny tři předměty se potkaly znovu až když muzejníci roku 2006 u příležitosti výročí 135 let od otevření muzea zátíší z Votrubcovy fotografie rekonstruovali. Bohužel i u této kytice akviziční údaje chybí.

40 Viz poznámka č. 20.

41 Krajské technické muzeum ve Vysokém Mýtě (dále jen KTM), inv. č. 22D-12668.

42 KTM, inv. č. karafa 10D-138, kytice 9D-880 a panenka 17A-125.

Karafa z čirého skla pochází z doby kolem poloviny 19. století. Má emaily ručně malované květy a zlatem psaný nápis „*Nazdravi Wšem Pánům Hostům.*“ Kytice je typově podobná kytici z Poličky. Má soustružený a malovaný střed, který přesně zapadá do hrdla karafy. V dřevěném středu jsou upevněné drátky s látkovými květy různých barev a tvarů, nechybí ani imitace jehličnatých větvíček z papíru. Po obvodu se nachází deset letících pozlacených holubic. Vrchol je upraven do hrotu. Na něj se připevnila panenka, symbol nevěsty. Má porcelánovou hlavu a bílé šaty, typově se k lidové kytici nehodí, domnívám se, že nahradila původní ztracenou nebo zničenou nevěstu.

Závěr

Používání svatebního klíče jako magického předmětu přinášejícího lásku a plodnost do novomanželského vztahu skončilo na Litomyšlsku definitivně během 2. poloviny 19. století. Pokud bychom měli být důslední vzhledem k dataci kytice nalezené Terézou Novákovou a k dataci vyobrazení svatebního průvodu již také zachyceného v archaické podobě, pak máme poslední užívání doložené ve 30. letech 19. století. Pozdější datace karaf u poličské a vysokomýtské kytice a použité panenky s porcelánovou hlavou v případě druhé jmenované lze soudit, že někde mohly být použity ještě minimálně v polovině 19. století.

O svatbách se však mezi lidmi vždycky dlouho mluvilo. Možná se tedy někdejší tradicí inspirovali skláři z Budislavi. Posekanec, kde sklárna stávala, je součástí

Obr. 11. Svatební klíč s panenkou z poloviny 19. století. Regionální muzeum Vysoké Mýto, inv. č. karafa 10D-138, kytice 9D-880, panenka 17A-125. Foto H. Klimešová, 2025.

Budislavi, stejně jako Kamenné Sedliště, odkud pochází dochovaná dřevěná svatební kytice nalezená Terézou Novákovou. Skláři z Posekance roku 1878 darovali skleněnou kytici⁴³ Anně Růžičkové, nastávající ženě lesního na Posekanci. Podle Hedviky Slavíkové, která kytici později věnovala do muzea, se také tato kytice dávala na svatební stůl.⁴⁴ Dekoraci tvoří však již jen květy ve tvaru narcisu, tulipánu, růže a listy; poselství na uzavírání sňatku za účelem plození potomků již chybí. Podrobnější popis k užívání kytice se nezachoval, ale patrně skleněné květy už nebyly doplňovány obřadním pečivem. Povědomí o zvyku zde však stále mohlo být.

Používání svatebních dřevěných kytic, kterým se zde říká také svatební klíče, můžeme lokalizovat do oblasti mezi Litomyšlí, Poličkou, Skutčí a Vysokým Mýtem.

Protože více než 130 let je mezi etnografy v povědomí pouze svatební klíč z Kamenných Sedlišť, uchovávaný v Národopisném muzeu v Praze, vznikl tento text, aby informace doplnil nejen o jeho kopii v litomyšlském muzeu, ale především také o znalost existence dalších dvou svatebních klíčů z regionu, které doposud pozornosti literatury a badatelů unikaly úplně.

Literatura

- ADÁMEK, Karel Václav: *Z paměti korunování českých králův*. Třebíč – Praha: J. Lorenz, 1890.
- ADÁMEK, Karel Václav: *Lid na Hlinecku*. Praha: Archeologická komise při České akademii, 1900.
- BAHENSÝ, František a kol.: *Velké dějiny zemí Koruny české*. Tematická řada. *Lidová kultura*. Praha: Paseka, 2014.
- BARTOŠ, František: *Moravská svatba*. Praha: F. Šimáček, 1892.
- BROUČEK, Stanislav – JERÁBEK, Richard (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 3. sv. Praha: Mladá fronta, 2007.
- Národopisná výstava československá v Praze 1895*. Praha: J. Otto, 1896.
- DUFEK, Josef: *Naše Horácko jindy a nyní*. Velké Meziříčí: nákl. vlast., 1893.
- HEROLDOVÁ, Iva: Uzavírání manželství a svatební obyčej v Čechách ve 2. pol. 18. stol. a v 1. pol. 19. století. *Český lid* 62, 1975, č. 3, s. 129–139.
- KAPUSTA, Jan: *Sklářství na Horácku*. Polička: Městské muzeum, 1971.
- NAVRÁTILOVÁ, Alexandra: *Namlouvání, láska a svatba v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2012.
- NOVÁKOVÁ, Teréza: Lidové zvyky na venkovských městech v létech sedmdesátých. *Národopisný věstník československý* III, 1908, s. 145–156.

43 RML, inv. č. 10A-806.

44 KAPUSTA, Jan: *Sklářství na Horácku*. Polička: Městské muzeum, 1971, s. 18.

- NOVÁKOVÁ, Teréza: O rozličném nádobí a nářadí na Litomyšlsku. *Český lid* 2, 1893, č. 2, s. 391–402.
- NOVÁKOVÁ, Teréza: Z ráno před svatbou. In: *Kalendář paní a dívek českých na rok*. Praha: nákl. F. B. Batovce 10, 1897, s. 93–110.
- PAVELKA, Josef Julius: *Horácká svarba*. Brno: Občanská tiskárna, 1926.
- Powinnosti družbow, alebo zwáčow pri swadbách*. Budapešť: Kolomann Rózs a jeho manželka, 1897.
- SVOBODA, Rudolf: *Průvodce po národopisném oddělení Národopisné a průmyslové výstavy v Litomyšli, konané ve dnech 15. – 20. července 1894. Spolu národopisná črta okresu litomyšlského*. Litomyšl: Okresní národopisný odbor, 1894.
- ŠIMEK, Josef: Venkovská svatba na Litomyšlsku r. 1860. *Český lid* 30, 1930, s. 209–210.
- VAVÁK, František Jan: *Řeči na swadebnj služby, wůbec wydané pro družby a pro sslechetné mládence*. Litomyšl: Fr. Berger, 1765 a 1848.
- VYKOUKAL, František Vladimír: *Česká svatba*. Praha: Jos. R. Vilímek, 1897.
- ZÍBRT, Čeněk: *Staročeská svatba. Národopisná scéna*. Praha: Besední pořady, 1929.

Internetové zdroje

- Strom života. Dostupné z: www.ludovakultura.sk/polozka-encyklopedie/strom-zivota (cit. 7. 7. 2025).
- Erben, Napěv. *Katalog lidové písně. Projekt digitalizace sbírek lidové hudby*. Dostupné z: <http://folksong.eu/word/1609> (cit. 24. 2. 2025).

Muzejní sbírky

- Městské muzeum a galerie Polička.
- Národní muzeum, Národopisné muzeum.
- Regionální muzeum v Litomyšli.
- Krajské technické muzeum ve Vysokém Mýtě.